DR JOSIP NAGY

HRVATSKA U ŠESNAESTOM STOLJEĆU

HISTORIJSKA OSNOVA „ZLATAROVA ZLATA"

ZAGREB 1932
POSEBNI OTISAK IZ »DJELA AUGUSTA ŠENOE« VIII.,
IZD. MINERVA ZAGREB

Događaj i prilike, koje Šenoa opisuje u svom *Zlatarovu zlatu* padaju u doba između 1574. i 1590. Proširi li se ova vremenska granica na jednu i na drugu stranu, događaji romana pali bi u doba, koje je veoma važno i sa općenitog i sa specijalno hrvatskog gledišta. Na jednoj je strani velika svjetska perioda reformacije i protureformacije od 1500.—1660., a na drugoj kulminacija vlasti Turaka nad Hrvatskom od 1526. do 1606. I jedan i drugi događaj ostavili su svojih tragova u hrvatskom životu.

S reformacijom se upliv Njemačke proširio po zapadnom svijetu, a s protureformacijom Njemačka stade postepeno opadati. Tridesetgodišnji rat bijaše rat, koji se vodio u prvom redu na njemačkom području, ali i rat, koji je stvorio takove odnose među evropskim narodima, da su sukobi prije ili poslije morali izbiti na javu. Na taj se način iz temelja izmijenio evropski sistem.

S reformacijom je jedinstvo Evrope, koje dolazaše do izraza po sredovječnim crkvenim oznakama, pretrpjelo težak udarac. Pa ipak se otvara pitanje, je li uništenje crkvenog jedinstva podjedno i uništenje duševnog. Jake individualnosti mogu sada da pođu svaka svojim putem, ali ta činjenica ne vuče svoje porijeklo toliko iz same reformacije, koliko iz pojedinih nacionalnih kultura, — nacionalnih ne u današnjem nego u starijem smislu —, koje su se već otprije počele odvajati od jedinstvene sredovječne kulturne zajednice. Taj proces datira već od 13. vijeka, a reformacija mu je samo dala jači impuls. U krugu univerzalnog latinskog jezika nastadoše nove kulture; univerzalizam Crkve nije nikako na smetnji nacionalnim kulturama. 13. je stoljeće doba individualističkih poriva, ali i poriva, koji se nikako ne dadu odvojiti od zapadne kulture. God.

1272. sastavlja Dubrovnik sebi svoj statut, a godinu dana kasnije sastaje se u Zagrebu sabor čitave Slavonije, koji je, po riječima Vjekoslava Klaića u Zborniku Matice Hrvatske o tisućoj godišnjici Hrvatskoga Kraljevstva, imao pravo, da stvara zakonske odredbe u poslovima suđenja, vojništva i obrane zemlje, pa i u financijalnim stvarima.

Kao što je Srednji vijek samo prirodni stepen u kulturnom razvoju zapadnog svijeta, tako reformacija nije ništa drugo nego njegov nastavak. Uz interese Crkve izbijaju na javu i svjetovni interesi, a skupa s njima i nacionalni. Prije reformacije je u tom smjeru djelovala renesansa. S njom počinje novo svjetsko naziranje, a s njom iskustvo i kriticizam ulaze u nauku i u život uopće.

Papinski je auktoritet već mnogo stoljeća dominirao nad duševnim i političkim životom zapadnog svijeta. Luter je u taj sistem doista unio neke promjene, ali sam njegov pokret bijaše sastavljen od više komponenata (Luter, Zwingli, Kalvin, strože i blaže struje) a da bi se posvuda proširio na jedan te isti način i dao uvijek jedne te iste posljedice. Već od renesanse i od 13. stoljeća nikome se nije mogla oduzeti mogućnost, da se po svom uvjerenju i po svojem duševnom raspoloženju opredijeli prema Bogu i kršćanstvu. Reformacija je Slovencima donijela početak književnosti i djelovala u smjeru njihovog kulturnog napretka. S reformacijom izbijaju na javu i prvi zameci slovensko-hrvatskog dodira na literarnom polju; protestanti bi svoju akciju bili rado proširili i po čitavom slavenskom jugu pa je protegnuli i na Turke. Ali sve je to bilo u prvom redu jedino vjerski pokret.

Prije toga Hrvati bijahu i vjerski i kulturno i literarno vezani uz katoličanstvo. A da i nijesu pošli Luterovim smjerom, imali su već svoje vlastito naziranje o individualnoj i političkoj slobodi. Krenuše duhom novog vremena, a da se ne odlučiše za reformaciju. O njihovoj je sudbini više odlučio 13. negoli 15. vijek. Petnaesti vijek, borba između kuće Habsburg i Francuske za prvenstvo u Evropi i nova evropska politika, bacaju svoju sjenu na život Hrvata, kao što ga bacaju uopće na čitav politički, vjerski i gospodarski život. To nije plod protestantizma, ali je svakako činjenica, koja baš njemu dobro dolazi.

Protureformacija ne zaostaje po svom značenju za reformacijom. I ona je općenit evropski problem i posvuda ima svojih pristaša. Hrvatima je, radi prirodnih osjećaja i historijske tradicije, kud i kamo bliža od reformacije. Svaki pokret za neovisnost, pa i borba za narodni jezik u crkvi, razvijao se samo u vezi s Rimom, a ne protiv njega. »Illyricum sacrum« ima svoje stalno mjesto u povijesti katoličke crkve.

Iz reformacije i protureformacije nastade nova Evropa, Evropa dvostrukog oblika kršćanstva. Od Rima se odvojila sjeverna Evropa i jedan dio srednje; ostali se dio još jače s njim vezao. Ova veza nije samo politička nego i kulturna pa uopće duševna.

Protestantski se pokret htio proširiti i na Turke do Carigrada, ako ne i dalje. Turska se vlast od sredine 15. stoljeća, naročito poslije pada Bosne, ustalila u Hrvatskoj i zahvatila skoro u sve strane života pa ih iz temelja izmijenila. Pravac, koji je odvajao srednju Evropu od Osmanlijskog carstva, sjekao je hrvatske zemlje. Taj je pravac podjedno granica između kulture i barbarstva, granica između osmanlijske državne organizacije, koja je težila u prvom redu za ekspanzijom i vojničkim osvajanjem, za pokorenjem i uništenjem svega onoga, što ne pristade uz Islam, na jednoj strani, te između još uvijek žive uspomene na hrvatsku narodnu državu, na drugoj strani. Hrvatska se sastojala sada samo od zagrebačke i varaždinske županije, ali je narod i tog uskog područja bio izvrgnut velikim promjenama, koje nijesu mogle ostati bez posljedica. Oslabio je baš onaj elemenat, koji se dosad najviše odlikovao državotvornom i političkom sviješću. Plemstvo se u velikoj mjeri iselilo; veza između prostog puka i plemstva znatno je oslabila. Opustjeli se krajevi naseliše novim elementima, koji nijesu mogli da zadrže kulturno i gospodarsko opadanje; bijeda je bila zajednička. Organizatornog smisla nestade, a stranačke borbe ne samo da ne umukoše, nego se dapače još jače razmahaše.

Poslije bitke na Mohačkom polju 29. kolovoza 1526., u kojoj poginu kralj Ljudevit II., posljednji član one loze Jagelovića, koja je vladala u Ugarskoj i Hrvatskoj, Hrvatska ostade bez kralja. Jedina markantna ličnost bijaše knez Krsto Frankopan;

samo je on mogao izbaviti Hrvatsku iz velike moralne depresije. Došavši s vojskom u Zagreb, nađe načina da razvije jaku akciju pa da na taj način dade narodu novu orijentaciju i da mu obnovi nadu u spas domovine. Prešavši vojskom Dravu i primoravši Turke, da napuste Slavoniju, sazove na vijećanje u Koprivnicu sabor slavonskog plemstva, koji ga proglasi upraviteljem i vrhovnim braniteljem.

U doba koprivničkog sabora bijaše otvoreno pitanje o popunjenju kraljevskog prijestolja. Kandidati bijahu austrijski nadvojvoda Ferdinand I. Habzburški, šurjak pokojnog kralja, i erdeljski vojvoda Ivan Zapolja, podrijetlom iz Slavonije. Svaki je imao svojih pristaša i u Hrvatskoj. Na saboru u Koprivnici se čuju glasovi, da su Hrvatsku ostavila sva gospoda osim Frankopana, koji je Jajce oslobodio od Turaka. Sabor se dotaknuo i pitanja, bi li se nadvojvoda Ferdinand proglasio kraljem, ali se staleži nijesu mogli za nj lako odlučiti, jer su se plemići i puk isto toliko bojali Nijemaca koliko i Turaka. Hrvati su doista bili za Ferdinanda, ali slavonska gospoda za Zapolju.

Češki su se staleži 23. listopada izjavili za Ferdinanda. I ako su u Ugarskoj neki pomišljali na poljskog kralja Žigmunda I., izborni sabor u Stolnom Biogradu izabra 10. studenoga 1526. Ivana Zapolju ugarskim kraljem. Dan kasnije bi Zapolja okrunjem krunom Sv. Stjepana. Zapolji se pridruži Krsto Frankopan s ocem Bernardinom i tako postade banom Hrvatske i Slavonije pa vrhovnim kapetanom Ugarske između Dunava i Drave.

Ferdinand se zato nije odrekao svojih prava na ugarsku krunu. U početku stajaše na stanovištu, da mu kruna pripada i bez izbora, ali kasnije pristade na izbor, koji je imao izvršiti sabor. I doista sabor u Požunu izabra ga 17. studenoga za kralja, a Zapoljin izbor i krunidbu proglasi ništetnom. Na taj je način Ugarska, putem izbora, dobila dva kralja.

U Hrvatskoj je većina knezova i plemića stajala uz Ferdinanda, a i sam Ferdinand bijaše već otprije razvio u Hrvatskoj akciju u svoju korist. Odmah poslije smrti Ljudevita II. na Mohaču zamoli hrvatske i slavonske velikaše, da ga priznaju za kralja. U Slavoniju pošalje svoje komesare Sigmunda

Dietrichsteina i Ivana Auersperga, a u Hrvatsku Nikolu Jurišića i Ivana Pichlera. Jurišić i Pichler povedoše akciju, da staleži priznadu Ferdinanda za kralja, ali staleži nijesu to odmah prihvatili, nego su zaključili, da se Ferdinandu pošalje naročito odaslanstvo, koje će s njim utanačiti uvjete. Poslanici hrvatskih knezova i staleža bijahu Ivan Perušić i Gašpar Križanić. U Požunu pregovarahu s kraljicom Marijom, sestrom kralja Ferdinanda, a u Beču sa samim kraljem. Svoje su izvještaje imali podastrijeti saboru, koji se imao sastati na Cetinju blizu Slunja 21. prosinca 1526.

Sabor se sastao tek 30. prosinca, a vijećanja započeo 31. Osim Jurišića i Pichlera dođoše na sabor od Ferdinandove strane i bečki prepošt Pavao Oberstein i kapetan Ivan Katzianer. Među hrvatskim velikašima bijahu kninski biskup i topuski opat Andrija Tuškanić Klišanin, krbavski knez Ivan Karlović, knez Nikola Zrinski, otac sigetskog junaka, knezovi Krsto i Vuk Frankopani Brinjski, Juraj Frankopan Slunjski i knez Stjepan Blagajski. Ban i knez Krsto Frankopan nije došao na sabor, ali je poslao svoje predstavnike. Sabor je raspravio pitanje, ima li Ferdinand pravo na krunu sv. Stjepana, pa kad se ustanovilo, da ga doista ima, prešlo se dan kasnije, naime na samu Novu Godinu 1527., na pretresanje uvjeta, koje bijahu fiksirali staleži. Staleži se sporazumješe s kraljevskim komesarima u pitanju vojske, koju je kralj imao uzdržavati. Kralj se imao obvezati, da će poštivati prava i povlastice hrvatskog kraljevstva. Kad su kraljevi predstavnici usvojili zahtjeve Hrvata, staleži ga izabraše »potpuno slobodno i bez utjecaja sa bilo koje strane« za kralja i položiše prisegu vjernosti.

Na taj je način Ferdinand I. »kralj češki i nadvojvoda austrijski« postao hrvatskim kraljem (1527.—1564.). Izbor, prisega i uvjeti tačno su navedeni u samoj izbornoj diplomi. Hrvatski se staleži ne obaziru na Ferdinandov izbor za ugarskog kralja u Požunu od 16. prosinca 1526., da tako jasno istaknu, da hrvatski izbor nije posljedica ugarskog. Hrvati su dakle izričito istaknuli svoje državnopravno stanovište i političkom životu svoje zemlje i svog naroda dali pravac neovisan od političkih prilika u Ugarskoj.

Malo dana poslije Ferdinandova izbora u Cetinu, 6. siječnja 1527., sastao se, na poticaj bana i kneza Krste Frankopana, slavonski izborni sabor u gradu zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődy, Dubravi, i iza trodnevnog vijećanja izabrao zakonitim kraljem već okrunjenog Ivana Zapolju pozivom na zaključak ugarskog sabora na Rákoškom polju od 12. listopada 1505., po kome, pod prijetnjom kazni radi veleizdaje, nitko nije smio predlagati tuđinca za ugarsko-hrvatskog kralja. Ivan Zapolja imenova Krstu Frankopana hrvatskim banom, a biskup Erdődy je imao postati državni kancelar. Slavonski staleži, ispravno prosudivši, da bi se iz dvostrukog izbora mogao razviti građanski rat, obvezaše zakletvom bana Frankopana, da potraži načina, kako bi izmirio oba protukralja.

Ivan Zapolja imao je za sobom ne samo Madžare i Hrvate nego i papu, Francusku, Poljsku i Veneciju, a Ferdinand je došao u težak položaj radi pomanjkanja novaca i nije mogao ispuniti dana obećanja. Redomice ga stadoše ostavljati njegovi pristaše. Pa ipak se odluči na vojnu protiv Zapolje, pobijedi ga i prisili na bijeg najprije u Erdelj, a zatim u Poljsku. Krsto Frankopan umre 27. rujna 1527. za podsjedanja grada Varaždina. Zapoljina stranka oslabi i u Ugarskoj i u Hrvatskoj. Slavonsko plemstvo prizna na saboru u Križevcima 6. listopada Ferdinanda za kralja, a Madžari ga okruniše na saboru u Stolnom Biogradu 3. studenoga.

Četiri se godine bio građanski rat (1527.—1530.), kojim se vješto okoristiše Turci. Ništa nije pomogao poziv Hrvata sa drugog sabora u Cetinu, kojim pozivahu Ferdinanda, da brani zemlju od Turaka, a ni podsjećanje na činjenicu, da nijedan vladar nije silom zavladao Hrvatskom. »Poslije smrti posljednjega kralja srećne uspomene Zvonimira — kažu Hrvati Ferdinandu — slobodnom se voljom pridružismo svetoj kruni ugarskog kraljevstva, a zatim Vašem Veličanstvu«. Time je još jasnije određen karakter cetinskog izbora. U brzom tempu zauzeše Turci Obrovac na Zrmanji, Udbinu, Banjaluku i prodriješe do Senja i Klisa. Klis, Senj i Bihać se održaše, ali padom Like i Krbave bi prekinuta veza između sjeverne i južne Hrvatske. Zapolja se našao u teškom položaju. Ono, što nije mogao učiniti odvažnošću, ratnom spremom i političkom pronicavošću,

nastojao je nadoknaditi paktiranjem s Turcima. Ali je baš time proigrao sve simpatije, koje je dosad uživao kod Hrvata. Njegove stranke u Hrvatskoj nestade za nekoliko godina. Zapolja, kao sultanov vazal, potpomagaše Turke u njihovim pothvatima za osvojenjem čitave Ugarske. Ferdinand je šiljao u Slavoniju jaku vojsku. Ferdinandova »njemačka« i Zapoljina »turska« vojska se više puta sukobiše, a za tih je sukoba nastradao i grad Zagreb i Kaptol i stolna crkva Sv. Stjepana. Sukobi se protegnuše do god. 1530., kad su zaraćene stranke sklopile »slogu i savez« pa na taj način završile građanski rat. Ali to nije bio pravi mir između oba kralja. Sulejman udari ljeti 1532. po treći put na Ugarsku, a zadnji cilj njegovog pothvata bijaše, da zauzme Beč. Hrvat Nikola Jurišić osujeti njegove namjere. Ali Turci zauzeše Požegu u Slavoniji i Klis u Hrvatskoj, pa su u svojim rukama imali čitavu južnu Dalmaciju.

Zapoljina je stranka u Slavoniji postepeno slabila, ali su i hrvatski staleži i redovi odavali neraspoloženje prema Ferdinandu, jer im kralj još ne bijaše ispunio ono, što je sadržavala inauguralna diploma. Zemlja bijaše u opasnosti, sukob između Ferdinanda i Zapolje još uvijek neriješen, a nova pitanja i nove poteškoće nicahu od dana na dan. Sastadoše se sabori u Zagrebu, u Topuskom, u Križevcima i u drugim manjim mjestima, koji su pokazali, da su velikaši i plemići spremni i na najveće žrtve, a da bi se zemlja mogla braniti od Turaka. I Ferdinand je stupio u akciju, sporazumio se sa Zapoljom te mu priznao kraljevski naslov i nezavisnu vlast u onom dijelu Ugarske, koji je bio u njegovim rukama. Ivan se odrekao Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Često sastajanje hrvatskih sabora u doba između 1557. i 1608. iznijelo je i neke markantne oznake ove važne ustanove javnog života, u kojoj narod čuva svoju slobodu i stvara odluke o blagostanju svoje zemlje i njezinoj budućnosti. Sabori se redovito sastaju u Zagrebu, u slobodnom gradu na Gradcu ili u biskupskim dvorovima, pa u Varaždinu, ali i u drugim mjestima. Zaključke stvaraju hrvatski i slavonski staleži i redovi. Imenovanja novih banova, obrana zemlje od Turaka i raznih buntovnika, kraljevski prijedlozi, pitanje vjeroispovijesti, poreza, uprave i sudstva, vojnički poslovi, sve to i još

štošta dolazi redovito pred sabor. Otvorilo se i pitanje, ima li sabore sazivati kralj ili ban. Stanovište staleža i redova bijaše, da kralj treba da ovlasti bana, da saziva sabor i proglašuje njegove zaključke. Zaključci poprimaju svoju potpunu vrijednost tek onda, kad ih kralj potvrdi. Kralj je prihvatio stanovište staleža i redova s dodatkom, da ga ban mora obavijestiti i o sazivu sabora i o stvarima, o kojima će se raspravljati. Osim velikaša i plemića dolazili su na sabore i predstavnici drugih staleža, dolazili su predstavnici slobodnih kraljevskih gradova Zagreba, Varaždina, Križevaca i Koprivnice pa i predstavnici zagrebačkog, čazmanskog i senjskog kaptola. Od nižega su plemstva dolazili vicebani, veliki župani i podžupani, protonotar i viceprotonotar kraljevstva i po dva zastupnika zagrebačke, varaždinske i križevačke županije. Sabori birahu svoje predstavnike za ugarski sabor i davahu im naročite instrukcije. Zaključci sabora dolažahu kralju na sankciju; potvrđene odredbe postajahu zakonima kraljevstva. Članovi sabora bijahu nepovredivi.

Ferdinand I. ostade na prijestolju do svoje smrti god. 1564. Mnogi njegovi planovi, da protjera Turke, ostadoše mrtvim slovom. Nije mu preostalo drugo, nego da sa sultanom sklopi petgodišnje primirje, da završi dvadesetgodišnje ratovanje pa da tako spasi kraljevsko dostojanstvo i dijelove Ugarske i Hrvatske. Primirje nije moglo spriječiti obnovu sukoba. Baš za tih posljednjih bojeva Ferdinandovih s Turcima hrvatskim banom postade Nikola Zrinski, koji je svojim junaštvom kod Sigeta zadivio čitavu Evropu. Ferdinanda naslijedi na prijestolju njegov najstariji sin Maksimilijan (1564.—1576.). Ferdinandova politika, koja se za burnih dana ratovanja s Turcima, kretala u prvom redu oko obrane zajedničkih interesa, proslijedila se i za Maksimilijana, ali je dala kud i kamo više negativnih nego pozitivnih posljedica. Iz nje se razvila velika opreka između centralističkih aspiracija krune i državnopravnih načela hrvatskih i ugarskih staleža.

Ugarska komora, koja je imala svoje sijelo u Požunu, predloži kralju, da dokine povlastice, koje je hrvatsko plemstvo uživalo u plaćanju poreza i ratne daće; neka je odsad plaćaju viceban, protonotar, podžupani i plemički suci pa zagrebački kaptol i križevačka županija, koji su bili oprošteni od plaćanja.

Hrvatsko-slavonski se sabor tome usprotivi pozivajući se na stare povlastice. Formulira nove prijedloge i pošalje ih u Beč na potvrdu Maksimilijanu. Ugarska je komora zatražila od kralja, da uskrati odobrenje, da prijedloge sabora izmijeni pa da ih u izmjenjenom obliku pošalje u Zagreb. Odatle se razvi opreka između kralja i hrvatskih staleža, koja potraja više godina i koja se ublažila tek onda, kad su staleži djelomično prihvatili kraljevske odnosno komorske prijedloge.

U Maksimilijanovo doba pada znamenita seljačka buna, koja je god. 1573. buknula oko Susjedgrada i Stubice u prvom redu krivnjom nasilnog susjedgradskog vlastelina Franja Tahi. Skrajna je bijeda dovela u očaj seljaka. Ostrogonski nadbiskup Antun Vrančić, izvješćujući kralja o prilikama u Hrvatskoj, kaže, da gospoda gore postupaju sa seljakom nego s marvom. Uzalud bijahu tužbe seljaka na sabor; ovaj ih je jednostavno proglasio izdajicama domovine.

Dugotrajno ratovanje s Turcima tražilo je velikih žrtava od plemića; konačno ih je plaćao seljak. Kmet je morao obrađivati najprije gospodsku zemlju, a tek onda onu, koju je imao ne kao vlasništvo nego da može živjeti. Od svog kukavnog prihoda morao je koješta plaćati državi i gospodi, pa njemu samome i njegovoj porodici ne ostajaše skoro ništa. Feudalizam nije znao za politička prava seljaka nigdje u Evropi pa tako ni u Hrvatskoj. Seljačka je pobuna nastala iz zahtjeva za opću slobodu i staleško jednakost. Plaćanje poreza i obrana domovine imala je biti općenitom dužnošću. Osim kralja ne priznavahu drugog gospodara. U Stubici obrazovaše seljaci svoju prvu vladu, u kojoj je kao vrhovni sudac sjedio Stubičanin Matija Gubec. Ban Juraj Drašković zatraži pomoć u kralja, a Stjepan Gregorijanec u uskočkoga kapetana Thurna. Najprije Uskoci pod kapetanom Thurnom, a onda banovac Gašpar Alapić osujetiše prodiranje seljačke vojske prema Zagrebu i raspršiše neke njezine odjele. Sačuvaše se samo u Zagorju, čijim gospodarem postade Matija Gubec. Njegov otpor, koji je kasnije platio strašnim mukama i smrću, slomi plemićka vojska, koju je iz Zagreba poveo Gašpar Alapić.

Seljačka buna primami Turke u Hrvatsku. Dok se bojevi još ne bijahu sasvim utišali umre Maksimilijan, a naslijedi ga nje-

gov najstariji sin Rudolf (1576.—1608.). Odgojen na španjolskom dvoru, melankoličan i neagilan, upravu i politiku u Ugarskoj i Hrvatskoj prepusti bratu Ernestu, a vojničke poslove stricu Karlu Štajerskomu. Hrvatska je na taj način dobila tri gospodara, Rudolfa, Ernesta i Karla. Konstantna napredovanja Turaka svedoše je na vrlo maleno područje, a u svrhu zaustavljanja turskih provala osnovana bi Vojna Krajina. Kao sijelo za njezina generala izgrađen bi grad Karlovac. Ali su Turci i dalje prodirali, a ban Krsto Ungnad, koji ne uživaše simpatije ni velikaša, a ni grada Zagreba, morao se zahvaliti na banskoj časti. Njegovim nasljednikom posta Toma Erdődy (1584. do 1595.). Erdődy je dva puta pobijedio Turke, ali to je izazvalo sukobe između bana i karlovačkog generala, koji nije priznavao ni bana ni sabora i htio sam suditi hrvatskim plemićima. Njemačka se soldateska surovije ponašala oko Karlovca od samih Turaka. Očekujući velik i odlučan sukob s Turcima ban sazove 5. siječnja 1592. hrvatski sabor, koji zaključi općeniti zemaljski ustanak za obranu domovine. Hasan-paša Pridojević dođe do Siska s namjerom, da ga zauzme pa da onda udari na Zagreb; namjera mu se izjalovi. Između Kupe i Odre turska vojska doživi težak poraz, u kome poginu i sam Hasan-paša.

To je potaklo sultana Murata III. da Rudolfu navijesti rat, koji se vodio u Ugarskoj i Hrvatskoj, ali su se glavni bojevi bili u Ugarskoj. Erdődy se odreče banske časti, a Hrvati zatraže od Rudolfa, da hrvatskim banom postane koji domaći sin. »Novi ban — kaže sabor — treba da bude pripadnik hrvatskoga kraljevstva i vješt oružju. Kralj treba da ga s banderijem predstavi saboru. Jer ako staleži ne budu imali bana, neka znade Vaša jasnost, da se ne će pokoravati generalu tuđe narodnosti niti će s njim poći u rat, pa makar izginuli svi skupa s domovinom. Radije će upotrijebiti najskrajnija sredstva nego dopustiti, da im se u ovoj stvari krnji sloboda«. Banom posta Ivan Drašković (1596.—1607.). Za njegova banovanja sklopljen je s Turcima mir na ušću rijeke Žitve g. 1606., koji je pokazao Evropi, da je turski jaram skršen i da nastupa opadanje turske sile. Hrvati su odsad imali da Turke protjeraju iz svoje zemlje; iz defenzive imali su prijeći u ofenzivu. Dne 16. siječnja 1608.

sankcionirao je kralj zaključak hrvatskog sabora, kojim se u Hrvatskoj i Slavoniji priznaje jedino katolička vjera. Ovaj se hrvatski vjerski zakon bitno razlikuje od ugarskog.

*

U XVI. stoljeću ime *Zagreb* nije više ograničeno na Kaptol s Novom Vesi i Vlaškom ulicom, nego se proširuje i na slobodnu kraljevsku varoš na brdu Gradcu. Ta se varoš na brdu Gradcu baš u XVI. vijeku, u doba, kad je hrvatsko kraljevstvo bilo najviše skučeno, u državnim spisima spominje kao glavno mjesto kraljevstva. Burni dani ovog stoljeća nijesu ni nju poštedjeli. Davna opreka između varoši na Gradcu i kaptolske varoši Zagreb premetnu se u političku borbu između pristaša Ferdinanda I. Habsburgovca i Ivana Zapolje. Zatim je došla turska opasnost, koja se mogla svršiti tako, da se u varoš na Gradcu smjesti bosanski beglerbeg. Bilo je i potresa i kuge. Uz to se morala boriti za obranu svojih naročitih prava, koja već od doba njezina postanka bijahu fiksirana u privilegijima i statutima. Kako je potpadala jedino pod kralja i njegova tovarnika, a ne pod bana, bilo je čestih sukoba između varoške gospode i bana, koji je u hrvatskom kraljevstvu bio potkralj, vrhovni upravnik zemlje, sudac i vojvoda.

Do velikih je sukoba došlo god. 1578. za bana Krste Ungnada, kad je banovac Stjepan Gregorijanec, gospodar Medvedgrada, povrijedio građanina Petra Krupića. Građani s brda Gradca šalju svoje predstavnike samome kralju i iznose preda nj svoje tužbe na bana i banovca. Banu Krsti Ungnadu osporavaju pravo, da se smatra njihovim *kraljem* i da im nalaže, da za vrijeme sabora i banskoga suda drže gradska vrata otvorena. Građani ne znadu, je li ban dobio od kralja toliko vlasti, koliko je on sam sebi uzimlje. Građani se s time ne mogu saglasiti i radije će napustiti varoš i raseliti se bilo kuda. Borba građana s banom i banovcem ispunjava mnoge stranice »Zlatareva zlata«. Nastavila se poslije Ungnada i s banom Tomom Erdődy, koji je inače za sobom ostavio lijepu uspomenu. Bez obzira na lično raspoloženje bana, povlastice kraljevskih gradova značile su doista slabljenje njihove vlasti i moći.

Smutnje i borbe među samim građanima varoši na Gradcu bijahu obična pojava, a nastajahu s političkih, socijalnih i vjerskih razloga. Kad se imao birati varoški sudac ili razni poglavari, građanstvo se cijepaše u oprečne stranke, koje su kadšto znale biti jedna prema drugoj neprijateljski raspoložene. Građanstvo bi se znalo zavaditi i sa izabranim sucem pa bi tražilo načina, kako da ga zbaci, a izabere drugoga. U tim borbama nijedan stalež nije zapravo stajao po strani, ni plemići ni neplemići, ni trgovci ni obrtnici. Odatle je nastala potreba, da se javni život regulira pomoću naročitog statuta, koji je gradska općina prihvatila g. 1609., a koji je g. 1618. dopunjen i pooštren.

Težište se hrvatskog života pomicalo od juga prema sjeveru, i čim su više Mlečani i Turci zahvatali u hrvatski život, tim je više raslo političko značenje grada Zagreba. U XVI. vijeku bijaše središte hrvatskog kraljevstva. U njemu ima svoje sjedište ban kao podkralj kraljevstva, podban, koji nosi čast župana zagrebačke i križevačke županije, protonotar kraljevstva, banski sud i protonotarijalni sud. U njemu se sastaju sabori, da odlučuju o najvažnijim pitanjima za cijelu zemlju pa konferencije kraljevstva. Šenoa nije pogriješio, kad je Zagrebu XVI. vijeka posvetio osobitu pažnju i mnoge strane njegova života obradio u svojim historijskim romanima.

Tisak Zaklade Tiskare
Narodnih Novina — Zagreb